

Stanisław Zajac

Dziś historia

zwiąstun podręcznika

branżowa szkoła I stopnia

1

Stanisław Zajęc

Dziś historia

1

branżowa szkoła I stopnia

Spis treści

Wstęp	5
I. Z dziedzictwa dawnych epok	
1. W świecie najstarszych cywilizacji	7
2. Panowanie i dziedzictwo Rzymian	13
3. Podstawy średniowiecznej Europy	18
4. Wyzwania dla chrześcijańskiej Europy	23
II. Polska w średniowiecznej Europie	
5. Początki monarchii piastowskiej	30
6. Między jednością a rozbiem	35
7. Czas zagrożeń i rozwoju	39
8. O kształt odrodzonego Królestwa	44
9. Razem z Węgrami i z Litwą	49
10. Zmiany wewnętrzne u schyłku epoki	54
III. Wobec nowożytnych wyzwań	
11. Wyprawy i podboje Europejczyków	60
12. Nowa mapa religijna Europy	65
13. Podstawy nowożytnej kultury	70
14. Początki Rzeczypospolitej Obojga Narodów	75
15. W szlacheckiej Rzeczypospolitej	80
16. Zmiany w kulturze i życiu religijnym	84
17. Wojny Rzeczypospolitej w XVII wieku	89
IV. Osłabienie i upadek Rzeczypospolitej	
18. Nasilanie się kryzysu Rzeczypospolitej	95
19. Rzeczpospolita w czasach saskich	99
20. Cywilizacja czasów oświecenia	103
21. Oświeceniowe rewolucje	107
22. Rzeczpospolita pod zwierzchnictwem Rosji	112
23. Walka o reformy ustroju Rzeczypospolitej	116
24. Ostatnie lata Rzeczypospolitej	120
Krótko o dziejach Polski	124

WSTĘP

Droga Uczennico, Drogi Uczniu,

Na lekcjach w szkole podstawowej mogliście poznać wydarzenia i zjawiska dotyczące całych dziejów ludzkości: od czasów starożytnych do początku XXI wieku.

W szkole branżowej zaś spotkacie się z historią przedstawioną w nieco innym ujęciu. Będą to przede wszystkim dzieje Polski pokazane na ogólniejszym tle – głównie europejskim.

Dziś historia – tak zatytułowana jest seria naszych podręczników dla trzyletniej szkoły. Pierwszy z nich macie przed sobą.

Podręcznik zawiera 24 tematy, które ujęte są w czterech działach. Zagadnienia z reguły ukazane zostały w porządku chronologicznym, czyli według następstwa czasu: od wcześniejszych do późniejszych. Każdy temat ma podobny układ. Jest poprzedzony wprowadzeniem oraz pytaniem odwołującym się do informacji, które już powinny być Wam znane.

W podręczniku uwzględniono różne źródła wiedzy: opis wydarzeń i zjawisk, ilustracje, mapki, schematy, wykresy. Zamieszczone zostały też krótkie fragmenty tekstów źródłowych. Pozwolą one Wam samodzielnie przemyśleć wybrane problemy.

Trudniejsze pojęcia i terminy zostały wyjaśnione w prostokątach o zielonym tle. Odniesienia do informacji zawartych na innych stronach oznaczono strzałką → s. 88. Każdy temat zakończony jest podsumowaniem ujętym w kilku punktach. Zawiera też zadania sprawdzające wiedzę i umiejętności, a niekiedy zachęcające również do samodzielnego poznawania śladów historii.

Podręcznik przedstawia wiele zagadnień w sposób uproszczony, a niektóre problemy tylko sygnalizuje. Będzie dla Was bardziej przewodnikiem po historii niż jej dokładnym opisem. Zainteresowane osoby mogą korzystać z wielu innych źródeł informacji, zwłaszcza dzięki mediom elektronicznym. Informacje te należy jednak przyjmować w sposób uważny, gdyż nie wszystkie muszą być prawdziwe.

Pamiętajcie, że podręcznik będzie służył również Waszym młodszym Koleżankom i Kolegom. Do wszystkich pytań, poleceń i zadań zawartych w podręczniku odnoście się w zeszycie uczniowskim.

Zapraszam Was do wspólnego poznawania historii.

Autor

I. Z DZIEDZICTWA DAWNYCH EPOK

Przykładem trwałości i zmian w dziejach Europy jest Panteon. Nazwa ta w języku greckim oznacza „świątynię wszystkich bogów”. Gmach wybudowano w starożytnym Rzymie, po kilkuset latach został przekształcony w kościół chrześcijański. Obraz ukazujący wnętrze Panteonu pochodzi z XVIII wieku.

4. WYZWANIA DLA CHRZEŚCIJAŃSKIEJ EUROPY

Christianitas – taką nazwą w średniowieczu określano państwa łacińskiej Europy. Tworząca się wspólnota miała jednak wymiar nie tylko religijny.

Przypomnij sobie:

- Kto w łacińskiej Europie przywrócił władzę cesarską?

1. Wyznaniowa mapa kontynentu

Do końca X wieku chrześcijaństwo zostało przyjęte przez władców niemal wszystkich państw europejskich. Szerzone było z dwóch głównych ośrodków: z **Rzymu** (w obrządku łacińskim) i **Konstantynopola** (w obrządku greckim). Różnice między tymi obrządkami dotyczyły m.in. liturgii, czyli sposobu odprawiania nabożeństw. W krajach słowiańskich, w których przyjęto obrządek grecki, używana była **cyrylica**. Nazwa pisma, przystosowanego do języka Słowian, pochodzi od imienia „Cyryl” → s. 19.

Podział wyznaniowy Europy w XI wieku

Wymień państwa, w których panował obrządek łaciński. Określ zasięg Cesarstwa Rzymskiego w XI wieku.

W 1054 roku doszło do rozłamu w świecie chrześcijańskim. Była to tzw. **schizma wschodnia**, która dokonała się wskutek nieprzemyślanych decyzji i narastającej niechęci świata łacińskiego i greckiego. Papież i patriarcha Konstantynopola nawzajem rzucili na siebie klątwy. Rozłam okazał się trwały. Kościół na Wschodzie zaczął być określany jako **prawosławny** (wyznający prawdziwą wiarę), a na Zachodzie jako **katolicki** (powszechny).

Każde wyznanie miało odrębną hierarchię duchownych. W Kościele łacińskim papieżowi bezpośrednio podlegali **arcybiskupi**. Stali oni na czele arcybiskupstw. Niższe miejsca w hierarchii zajmowali **biskupi**. Zarządzali oni diecezjami i podlegali arcybiskupom. W obrębie diecezji zaczęły być tworzone **parafie**.

W obu odłamach chrześcijaństwa istniały **wspólnoty zakonne**. W łacińskiej Europie ważną rolę odgrywali **benedyktyni**. Głosili zasadę: *ora et labora* (łac. „módl się i pracuj”). Główny klasztor benedyktynów znajdował się na Monte Cassino.

2. Spory o władzę uniwersalną

Przez dłuższy czas w łacińskim chrześcijaństwie dominowali cesarze. Często właśnie oni decydowali o wyborze biskupów, arcybiskupów, a nawet papieży.

Ideę utworzenia europejskiego imperium, w którym Niemcy stanowiłyby tylko jedną z kilku części, przedstawił cesarz Otton III. Panował on krótko, na przełomie X i XI wieku. Nie zdołał zrealizować swojej misji. Kolejni cesarze nie podejmowali tego ambitnego zamysłu. Dążyli przede wszystkim do umocnienia przewagi Niemiec w łacińskiej Europie.

Otton III przyjmuje hołd postaci, które symbolizują kraje tworzące europejskie imperium. Są to od lewej: Słowiańszczyzna, Niemcy, Francja, Italia. Postacie ukazane są w podobny sposób, co świadczy, że każdy kraj miał być traktowany na równych prawach.

Papieże próbowali zaradzić problemom wewnętrznym Kościoła. Wielu duchownych zaniedbywało swoje obowiązki i nie przestrzegało celibatu (beżzenności).

Program radykalnych zmian ogłosił **papież Grzegorz VII**. Chciał on dokonać reform w Kościele. Uważał, że papież sprawuje zwierzchnictwo nad całym światem chrześcijańskim, również nad władcami świeckimi. Napotkał sprzeciw cesarza Henryka IV. W 1076 roku rzucił na niego klątwę i przejściowo osiągnął sukces. Walka między dwoma uniwersalnymi władzami trwała aż do połowy XIII wieku. Zakończyła się zwycięstwem papiestwa.

3. Podziały społeczne

W krajach łacińskiej Europy ludność dzieliła się na trzy duże grupy, nazwane później **stanami**. Różniły się one sposobem życia i miały odrębne prawa. Stan pierwszy tworzyli **duchowni**, zaś stan drugi – **rycerze**. Natomiast ogół mieszkańców kraju należał do stanu trzeciego. Długi czas byli to głównie **chłopi**. Dopiero później rozwinęły się większe miasta jako ośrodki handlu i rzemiosła. Ukształtował się nowy stan – **mieszczanie**.

W każdym stanie istniały różnice majątkowe. O bogactwie poszczególnych osób najczęściej decydowała ilość posiadanej ziemi. Jej nadawanie odbywało się w określony sposób. Ziemię, zwaną **lennem**, przekazywał senior. Otrzymywał ją **wasal** (czyli lennik). Był on zobowiązany do posłuszeństwa i służenia seniorowi, od którego uzyskiwał też opiekę.

Ziemię uprawiali chłopci. Byli oni zobowiązani do świadczeń na rzecz pana. Wykonywali różne prace. Składali panu **daninę** (część uzyskanych zbiorów). Musieli też płacić **czynsz** (opłatę za użytkowanie ziemi).

Najwyższym rangą seniorem w państwie był **monarcha**. Nadawał on ziemię swoim urzędnikom, dostojnikom kościelnym i rycerzom. Niektórzy wasale królewscy część posiadanej ziemi przekazywali innym osobom: rycerzom lub duchownym. Teraz stawali się dla nich seniorami.

Zależności lenne miały jednak charakter osobisty. Wyjaśniała to obowiązująca we Francji zasada: *Wasal mojego wasala nie jest moim wasalem*.

Odrębną grupę w niektórych krajach stanowili **Żydzi**. Zajmowali się oni głównie handlem oraz udzielaniem kredytów. Chrześcijan obowiązywał zakaz pożyczania pieniędzy na procent.

Przekazaniu lenna towarzyszył hołd składany seniorowi przez wasali. Określ, w jaki sposób została potwierdzona rola seniora.

4. W sferze łacińskiej kultury

Religia miała olbrzymi wpływ na kulturę mającą również charakter uniwersalny. Wykształconymi ludźmi byli głównie duchowni. Przy klasztorach i **katedrach** (kościółach biskupich) działały szkoły. Kształcili się tylko chłopcy.

Dla mieszczan, zwłaszcza dla kupców, przydatna była umiejętność pisania, czytania i rachunków. Sprzyjało to upowszechnieniu oświaty. Natomiast niektóre szkoły oferowały nauczanie na znacznie wyższym poziomie. Od XII wieku zaczęły przekształcać się w **uniwersytety**.

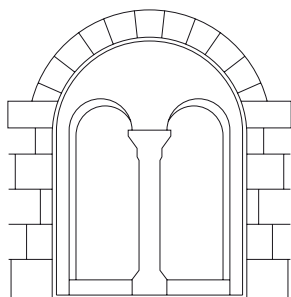
Romańska katedra w szwedzkim mieście Lund, wzniesiona w XI wieku.

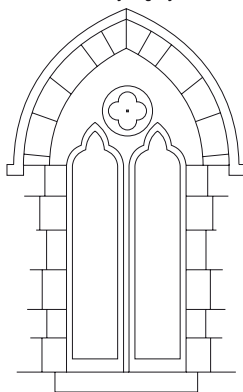
Gotycka katedra Notre-Dame [czyt. notr dam] w Paryżu, budowana od XII do XIV wieku.

Najbardziej okazałymi budowlami były kościoły. Od X wieku wznoszono je **w stylu romańskim**. Miały grube kamienne mury, dlatego często pełniły

Okno w stylu romańskim

Okno w stylu gotyckim

funkcję obronną. Wystrój kościołów tworzyły rzeźby i malowidła. Pozwalały wiernym, na ogół alfabetom, zrozumieć wiele religijnych treści. Dlatego nazywano je „Biblią ubogich”.

W XIII i XIV stuleciu upowszechnił się **styl gotycki**. Budowle wznoszono głównie z cegły, rzadziej z kamienia. Miały strzelisty kształt i duże okna, które zdobiono kolorowymi witrażami.

Na podstawie powyższych rysunków i ilustracji porównaj styl romański i gotycki.

Żmudną pracę kopiowania ksiąg wykonywali przede wszystkim benedyktyni. Najczęściej przepisywano teksty związane z życiem religijnym.

Dla poznania średniowiecza duże znaczenie mają **roczniki i kroniki**. Pierwsze zawierały krótkie informacje o faktach, które wydarzyły się w kolejnych latach. Natomiast autorzy kronik opisywali dzieje ludów, państw i dynastii (rządzających rodów).

Nowością stała się literatura rycerska w językach narodowych, zapoczątkowana przez francuską *Pieśń o Rolandzie*.

Rysunek ukazujący średniowiecznego zakonnika, który kopiuje (przepisuje) księgi. Praca ta była bardzo żmudna. Jeden kopista musiał poświęcić cały rok na przepisanie Biblii.

Pieśń o Rolandzie – śmierć bohatera

Wymień co najmniej dwie cechy, którymi powinien wyróżniać się rycerz.

Bitwa jest wspaniała i ciężka [...] tysiącami i setkami giną poganie. [...] Roland walczy szlachetnie [...] czuje, że śmierć bierze go na całego. [...] Za grzechy swoje wyciąga ku Bogu swoją rękawicę. [...] Wiele rzeczy przychodzi mu na pamięć: tyle ziem, które zdobył dzielny rycerz, i słodka Francja, i krewniacy, i Karol Wielki, który go wychował.

Śmierć Rolanda (ilustracja z XV wieku). Postać Rolanda stała się wzorem rycerza w łacińskiej Europie.

Cyt. za: *Pieśń o Rolandzie*, przeł. T. Żeleński (Boy), Warszawa 1975.

5. Czas krucjat (wypraw krzyżowych)

W drugiej połowie XI wieku Palestynę i sąsiednie ziemie opanowali **muzułmańscy Turcy**. Zagrażali oni Cesarstwu Bizantyjskiemu. Utrudniali chrześcijanom pielgrzymowanie do Jerozolimy, gdzie znajdował się grób Chrystusa.

W 1095 roku papież **Urban II** wezwał wiernych do walki o wyzwolenie Ziemi Świętej (jak nazywano Palestynę). Na apel ten w łacińskiej Europie zorganizowano kilka krucjat. Ich uczestnicy (krzyżowcy) kierowali się nie tylko względami religijnymi. Wielu chciało przede wszystkim się wzbogacić.

Walka krzyżowców z muzułmanami.
Porównaj uzbrojenie walczących.

Krzyżacy

Członkowie Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie.

W 1099 roku krzyżowcy zdobyli Jerozolimę i dokonali rzezi jej mieszkańców. Opanowali całą Palestynę i utworzyli **Królestwo Jerozolimskie** oraz kilka mniejszych państw. Do ochrony pielgrzymów i do walk z muzułmanami powołane zostały **zakony rycerskie**. Czuwały one nad bezpieczeństwem pielgrzymów i walczyły z muzułmanami. Rycerze francuscy utworzyli zakon templariuszy, rycerze włoscy – zakon joannitów. Założony też został odrębny zakon niemiecki, którego członkowie byli nazywani **Krzyżakami**.

Walki o Ziemię Świętą trwały prawie dwieście lat. Zakończyły się zwycięstwem muzułmanów.

Krucjaty pogłębiły wrogość między chrześcijaństwem a światem islamu. Spowodowały **wzrost nietolerancji re-**

ligijnej w niektórych krajach europejskich, m.in. **prześladowania Żydów**. Jednak umożliwiły Europejczykom poznanie nowych rejonów świata, przyczyniły się do rozwoju handlu i żeglugi.

Do XV wieku chrześcijanie walczyli z muzułmanami na Półwyspie Pirenejskim. Dzięki zwycięstwom utworzyli oni dwa państwa: **Hiszpanię i Portugalię**.

Zapamiętaj

- W 1054 roku doszło do rozłamu w chrześcijaństwie.
- Mieszkańcy krajów łacińskiej Europy byli podzieleni na stany.
- W krajach tych również kultura miała charakter uniwersalny.
- W Królestwie Jerozolimskim utworzone zostały zakony rycerskie.

Zadania

1. Wyjaśnij zasady systemu lennego.
2. Wymień trzy przykłady życia kulturalnego w łacińskiej Europie.
3. Oceń przyczyny i skutki krucjat.
- 4 Wyjaśnij, dlaczego Cyryl i Metody nazywani są apostołami Słowian.

II. POLSKA W ŚREDNIOWIECZNEJ EUROPIE

Do najwybitniejszych władców średniowiecznej Polski należał król Kazimierz Wielki. W 1364 roku zorganizował on w Krakowie zjazd monarchów z wielu państw, co odbiło się szerokim echem w Europie. Jednym z elementów zjazdu była tzw. ucztą u Wierzyńka. Pod koniec XIX wieku została ona ukazana na obrazie Józefa Simmlera.

9. RAZEM Z WĘGRAMI I Z LITWĄ

Od połowy XIV wieku na tronie węgierskim zasiadał król Ludwik z dynastii Andegawenów. Był on siostrzeńcem Kazimierza Wielkiego.

Przypomnij sobie:

- Kiedy Polska utraciła Pomorze Gdańskie?

1. Unia z Węgrami

W 1370 roku władzę w Polsce objął **król Węgier, Ludwik**. Stało się tak wskutek zawartego wcześniej układu. Oba państwa połączyła **unia personalna**. Król jednak dbał głównie o sprawy Węgier, co nie podoobało się w Polsce.

Unia personalna

Związek dwóch lub więcej państw, które mają wspólnego monarchę.

Ludwik chciał zapewnić tron polski jednej ze swoich córek. Aby zyskać poparcie szlachty, nadał szlachcie **przywilej koszycki**. Szlachta uzyskała obniżenie podatków. Miała dostawać odszkodowanie za udział w wyprawach wojennych poza granicami kraju. Ulgi podatkowe uzyskało również duchowieństwo.

Duży wpływ na losy państwa zdobyli możnowładcy, głównie krakowscy. Po śmierci Ludwika zgodzili się na to, aby jego córka Jadwiga objęła rządy, ale tylko w Polsce. Oznaczało to zerwanie unii z Węgrami. W 1384 roku **dziesięcioletnia Jadwiga** została koronowana na króla Polski.

2. Układ w Krewie

Panowie krakowscy zdecydowali, że mężem Jadwigi będzie **wielki książę litewski Jagiello**. Do drugiej połowy XIV wieku pogańscy Litwini → s. 45 opanowali olbrzymie połacie ziem ruskich. Zaczęli organizować państwo, w którym licznie przeważała **ludność ruska** wyznająca prawosławie. Na wschodzie wrogiem Litwy było Wielkie Księstwo Moskiewskie. Dążyło ono do opanowania wszystkich ziem ruskich.

W 1385 roku podpisana została **umowa w Krewie**, na mocy której Jagiello zobowiązał się (wraz z poddanymi) przyjąć chrzest. Obiecał też odzyskać ziemie utracone przez Polskę, a nawet przyłączyć Litwę do Polski.

Malowidło ukazujące Władysława Jagiełłę jako rycerza i chrześcijańskiego króla, któremu anioł nakłada koronę.

Do rozstrzygającej bitwy doszło **pod Grunwaldem** w lipcu 1410 roku. Jagiełło dowodził armią, w której oprócz wojsk polskich i litewskich były też oddziały ruskie a nawet tatarskie. Wielki mistrz krzyżacki, **Ulrich von Jungingen** miał armię mniej liczną, ale bardziej doborową. Krzyżacy ścignęli rycerzy z wielu krajów europejskich. Dysponowali artylerią stanowiącą wówczas nowy rodzaj broni. Bitwa zakończyła się zwycięstwem wojsk Jagiełły, które następnie ruszyły na Malbork. Nie zdołały jednak opanować potężnej twierdzy.

Bitwa pod Grunwaldem odbiła się głośnym echem w Europie. Została uwidoczniiona na miniaturze szwajcarskiej z XV wieku. Rozpoznaj walczące strony. Która z nich jest zwycięska?

Obraz Jana Matejki od końca XIX wieku kształtował wyobrażenia kilku pokoleń Polaków o bitwie pod Grunwaldem. Spróbuj rozpoznać dwie wyeksponowane postacie.

W 1411 roku w Toruniu podpisany został pokój. Przyniósł on skromne efekty zwycięzcom. Krzyżacy zwrócili Litwie sporną Żmudź. Natomiast utrzymali pod swoim panowaniem Pomorze Gdańskie, które chciała odzyskać Polska.

4. Unia horodelska

Po zwycięstwie grunwaldzkim osłabło zagrożenie krzyżackie wobec Litwy. Dlatego wielki książę Witold chciał zyskać silniejszą pozycję wobec Polski. Miał poparcie większości **bojarów**.

Bojarzy

Nazwa szlachty w Wielkim Księstwie Litewskim (a także w państwie moskiewskim).

Oczekiwania te częściowo spełniła nowa **unia zawarta w Horodle w 1413 roku**. Potwierdzała ona więzi między Polską a Litwą. Oba państwa zobowiązały się w przyszłości wzajemnie uzgadniać wybór swoich władców: króla w Polsce i wielkiego księcia na Litwie. Unia wprowadzała też nowy element łączący. Prawie 50 katolickich rodów bojarskich zostało przyjętych do herbów szlachty polskiej. Przedstawiciele tych rodów otrzymali od Jagiełły i Witolda liczne przywileje.

5. Nowa unia z Węgrami

Jagiello chciał, aby tron polski odziedziczył jego starszy syn, również Władysław. Dlatego nadał szlachcie kilka przywilejów.

Władysław został królem Polski, mając dziesięć lat. Jednak istotny wpływ na sprawy państwa uzyskał biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki. Doprowadził on do zawarcia nowej unii Polski z Węgrami, które były zagrożone przez Turków, więc szukały silnego sojusznika. Zyskały go dzięki unii z Polską.

Armia węgierska, wspomagana przez rycerzy polskich, odniosła zwycięstwo nad Turkami. Po kilku latach doszło do kolejnych walk. W 1444 roku w **bitwie pod Warną** król Władysław poniósł klęskę i zginął. Oznaczało to koniec unii polsko-węgierskiej.

6. Wojna trzynastoletnia

W 1447 roku nowym królem Polski został najmłodszy syn Jagielly, wielki książę litewski **Kazimierz Jagiellończyk**. Jednym z najtrudniejszych problemów, które przed nim stały, było istnienie państwa zakonnego. Po klęsce grunwaldzkiej przeżywało ono kryzys, ale nadal było groźne. Miało coraz mniejsze poparcie w krajach zachodniej Europy. Wielu rycerzy i mieszczan w Prusach było niezadowolonych z krzyżackich rządów. Dotkliwie odczuwali wysokie podatki i ograniczanie praw. Utworzyli organizację nazwaną Związkiem Pruskim, który w 1454 roku wypowiedział posłuszeństwo Krzyżakom i uznał władzę Kazimierza Jagiellończyka. Oznaczało to **wybuch wojny Polski z Zakonem**.

Decydującą rolę po obu stronach odegrały wojska zaciężne. Kazimierz uzyskał znaczne wsparcie finansowe ze strony miast pruskich Torunia, Gdańska i Elbląga.

Konsekwencje wojny trzynastoletniej

Przypomnij, kiedy Polska utraciła ziemię chełmińską, a kiedy Pomorze Gdańskie.

Miało to duży wpływ na pokonanie Zakonu. Walki trwały aż trzynaście lat.

W 1466 roku, na mocy **pokoju toruńskiego**, państwo krzyżackie zostało podzielone. Polska odzyskała Pomorze Gdańskie i ziemię chełmińską. Zdobyła też Malbork, Elbląg i Warmię (z Olsztynem). Ziemię tę nazwano **Prusami Królewskimi**. Natomiast pod władzę Krzyżaków pozostały tzw. **Prusy Zakonne** (z Królewcem). Były one jednak lennem króla polskiego, któremu wielki mistrz krzyżacki miał składać hołd → s. 25.

Jan Długosz o pokoju toruńskim

Wyjaśnij, jak kronikarz ocenia konsekwencje pokoju. Przypomnij, które z ziem wymienionych w tekście były pod panowaniem Czech.

[...] czuję niemalą pociechę z ukończenia wojny pruskiej, odzyskania krajów z dawna od królestwa polskiego odpadłych [...], a szczęśliwszym byłbym jeszcze, gdybym doczekał i zjednoczenia z Polską Śląska, ziemi lubuskiej i ślupskiej.

Cyt. za: T. Maresz, K. Juszczak, *Historia w źródłach – nie tylko pisanych. Starożytność i średniowiecze. Część I*, Toruń 2004.

7. Nowe zagrożenia

W czasach panowania Kazimierza Jagiellończyka zmieniła się sytuacja polityczna w południowej i wschodniej Europie. W 1453 roku Turcy zdobyli Konstantynopol, przemianowali go na Stambuł i uczynili swoją stolicą. **Cesarstwo Bizantyjskie przestało istnieć.** Turcy coraz silniej zagrażali Węgrom, podporządkowali sobie kraje na północnych wybrzeżach Morza Czarnego.

Swoją pozycję umocniło **państwo moskiewskie.** Wielki książę Iwan Srogi poślubił córkę ostatniego cesarza bizantyjskiego i uznał się za jego spadkobiercę.

Władcy Moskwy przejęli z Bizancjum symbole władzy państwowej: herb z dwugłowym orłem, ceremoniał koronacji oraz tytuł cara (cesarza).

Zapamiętaj

- W drugiej połowie XIV wieku Królestwo Polskie zawarło unię personalną z Węgry, a następnie z Litwą.
- W 1410 roku wojska polsko-litewskie pokonały Krzyżaków pod Grunwaldem.
- Polska odzyskała Pomorze Gdańskie po wojnie trzynastoletniej.
- W 1453 roku Turcy zdobyli Konstantynopol.

Zadania

1. Wyjaśnij, na czym polega istota unii personalnej.
2. Wymień główne przyczyny zawarcia unii polsko-litewskiej.
3. Narysuj schemat ukazujący unie, które Polska zawierała w końcu XIV i na początku XV wieku.
4. Porównaj charakter i konsekwencje dwóch wojen z Krzyżakami w XV wieku.
5. Oceń konsekwencje bitwy pod Warną.

III. WOBEC NOWOŻYTNYCH WYZWAŃ

Warszawa na ilustracji z końca XVI wieku. Miasto zaczęło odgrywać coraz większą rolę. Wkrótce stało się też stolicą Rzeczypospolitej.

13. PODSTAWY NOWOŻYTNEJ KULTURY

W połowie XV wieku niemiecki rzemieślnik Jan Gutenberg wynalazł ruchomą czcionkę. Możliwość drukowania książek i broszur miała duży wpływ na rozwój reformacji oraz na upowszechnienie literatury i dzieł naukowych.

Przypomnij sobie:

- Jak nazywa się dziedzictwo starożytnych Greków i Rzymian?

1. Italia na przełomie epok

U schyłku średniowiecza w północnej Italii duże znaczenie zyskało kilka miast. Wśród nich były **Florencja** i **Mediolan**. Miasta włoskie bogaciły się dzięki rozwojowi rzemiosła oraz prowadzeniu handlu z Bizancjum i krajami azjatyckimi. Zamożni mieszczaństwo znaczną część swoich dochodów przeznaczali na wygodne i luksusowe życie. Otaczali się dziełami sztuki. Architektom zlecali budowę kamienic i pałaców. Natomiast duchowni zabiegali o wznoszenie nowych kościołów, zamawiali obrazy i rzeźby.

Dziedziniec pałacu we Florencji zbudowany w połowie XV wieku. Jedno z pierwszych osiągnięć architektury renesansowej – przykład odejścia od wzorów gotyckich. Zwróć uwagę na arkady, czyli kolumny połączone łukiem.

Właśnie w północnej Italii od XIV wieku niektórzy artyści, literaci i uczeni coraz silniej zaczęli interesować się dorobkiem **kultury antycznej** → s. 15. Wiele jej pozostałości widzieli wokół siebie, wiele innych poznawali dzięki kontaktom z Bizancjum. W swojej twórczości często naśladowali starożytnych mistrzów. Pod wpływem ich dzieł krytycznie oceniali aktualne realia.

Byli ciekawi świata i ludzkich doświadczeń. Zapoczątkowali prąd kulturalny zwany **humanizmem** (od łacińskiego słowa *humanus* – ludzki). Starali się żyć zgodnie z własnym pojmowaniem słów jednego ze starożytnych pisarzy: *Człowiekiem jestem, i nic, co ludzkie, nie jest mi obce*.

Twórcy humanizmu przywiązywali dużą wagę do życia ziemskiego. Pod tym względem znacznie różnili się od autorów

średniowiecznych. Jednak nie odrzucali zasad chrześcijaństwa. Głosili, że wszechstronny rozwój człowieka jest zgodny z wolą Boga. Ponieważ nawiązywali do wzorów starożytnych, dlatego nowa epoka w dziejach kultury europejskiej została nazwana **odrodzeniem** (a z języka francuskiego – **renesansem**).

2. Mistrzowie włoskiego odrodzenia

Renesansowi artyści wprowadzili wiele elementów, które zmieniły sztukę Europejską. Malarze zaczęli stosować **perspektywę** oraz **światłocień** (technikę różnicowania natężenia światła na obrazie). Wiele scen i postaci ukazywali na tle natury.

Za najwybitniejszego twórcę włoskiego odrodzenia uważany jest **Leonardo da Vinci**. Był artystą i uczonym. Zyskał wysokie uznanie głównie jako malarz i rzeźbiarz. Zajmował się też architekturą, mechaniką i medycyną. Do dziś określenie „człowiek renesansu” oznacza osobę, która ma szerokie zainteresowania i osiągnięcia w różnych dziedzinach.

Cechami takimi odznaczał się **Michał Anioł**. Był on rzeźbiarzem, malarzem, architektem i poetą. Natomiast inny artysta – **Rafaël Santi** – znany jest głównie jako malarz.

Jeden z fresków namalowanych przez Michała Anioła na sklepieniu Kaplicy Sykstyńskiej w Watykanie. Scena ukazuje moment, w którym stworzony Adam staje się żywą istotą. Biblijne postacie przypominają sylwetki antycznych bohaterów.

Zaślubiny Marii z Józefem (obraz Rafała Santi). Zwróć uwagę na wrażenie głębi, które daje perspektywa.

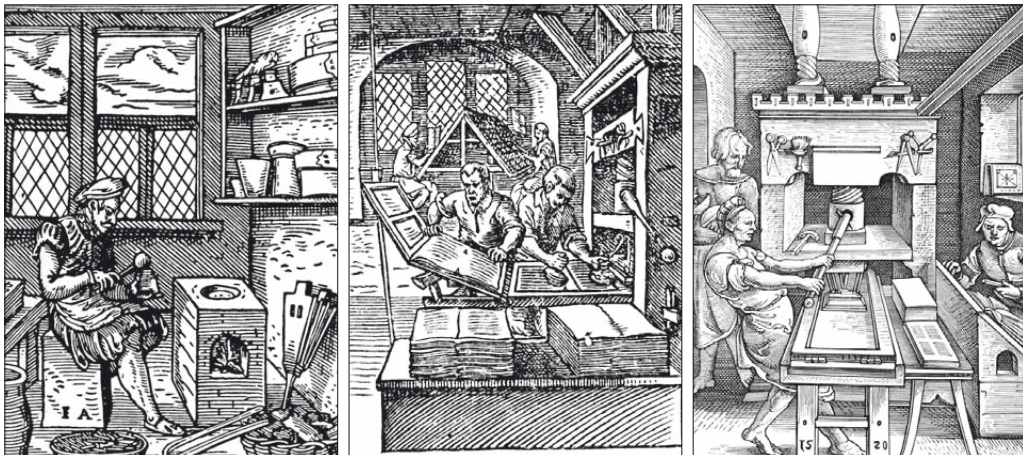
Mona Lisa (obraz Leonarda da Vinci). Dzieło uważane jest za wielkie osiągnięcie w dziedzinie portretu.

Dawid (rzeźba Michała Anioła). Ukazuje biblijnego bohatera. Została wykonana dla katedry we Florencji.

3. Renesans poza Italią

Nowe poglądy przenikały do wielu krajów europejskich. Spowodowały ożywienie w kulturze i w życiu codziennym. Niektórzy pisarze i poeci wracali do klasycznej łaciny. Jednak powszechniejsza stawała się **twórczość w językach narodowych**. Książki i pisma docierały do coraz szerszych kręgów czytelników.

Praca w renesansowej drukarni: odlewanie czcionek, smarowanie farbą drukarską czcionek ułożonych w ramie, drukowanie książek za pomocą prasy.

Niderlandzki malarz Pieter Breughel [czyt. pieter broj-gel] często ukazywał życie ludu. Świadczy o tym obraz *Chłopskie wesele*. Artysta przedstawił ludzi w sposób zwyczajny, bez upiększeń.

Przykładem autora tworzącego w języku narodowym jest **William Szekspir** – angielski poeta i dramaturg. Napisał on m.in. dramaty *Hamlet* oraz *Romeo i Julia*. Jednym z najwybitniejszych humanistów był **Erasm z Rotterdamu**. Ten holenderski filozof i znawca kultury antycznej pisał po łacinie. Wysoko cenił starożytnych autorów, a jednocześnie interesował się aktualnymi sprawami. Był duchownym, ale krytykował negatywne zjawiska w Kościele.

Wieloma cechami człowieka renesansu odznaczał się, urodzony w Toruniu, **Mikołaj Kopernik**. Zasłynął on głównie jako astronom. Swoje poglądy zawarł w dziele *O obrotach sfer niebieskich*. Udowodnił, że w centrum układu planet znajduje się Słońce, wokół którego obraca się Ziemia. Teorie naszego uczonego stały w sprzeczności z ówczesną wiedzą astronomiczną. W XVII wieku zostało umieszczone w *Indeksie ksiąg zakazanych* → s. 68. Kopernik studiował też medycynę i filozofię, interesował się ekonomią i budową fortyfikacji.

4. Sztuka baroku

Nowym kierunkiem w dziejach europejskiej kultury był **barok**. Zaczął on upowszechniać się od schyłku XVI wieku.

Artyści barokowi chcieli zaskoczyć odbiorców. Podobnie jak twórcy renesansowi często odwoływali się do tradycji antycznej. Jednak nie dążyli do osiągnięcia harmonii typowej dla odrodzenia, a ich dzieła nie tchnęły renesansowym spokojem. Wprowadzali kontrasty (np. światła i cienia). Stosowali **bogate zdobienia**. W malarstwie dominowały odcienie czerwieni, brązu, ciemnej zieleni i czerni. Rzeźbiarze ukazywali postacie **w ruchu, pełne ekspresji**.

Duży wpływ na rozwój sztuki barokowej miała kontrereformacja → s. 67. W świątyniach umieszczano liczne rzeźby i obrazy. Ukazywały one sceny biblijne oraz postacie świętych. Często przypominały o nietrwałości ludzkiego życia. Również na zewnątrz gmachy kościołów zdobione były figurami świętych.

W stylu barokowym wznoszono też pałace. Otaczano je ogrodami, w których znajdowały się starannie przyszyżone żywopłoty i klomby o geometrycznych kształtach. Najwspanialszym pałacem barokowym był **Wersal** – okazała siedziba królów Francji.

Straż nocna – obraz, którego autorem jest holenderski malarz Rembrandt. Artysta ukazał wymarsz straży obywatelskiej na ulice Amsterdamu. Straż składała się z zamożnych mieszczan. Czuwała nad bezpieczeństwem i spokojem.

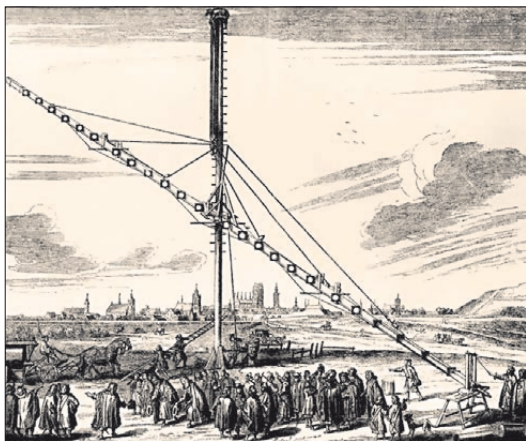
Przykładem architektury katolickiego nurtu baroku jest kościół Il Gesu [czyt. il dżezu], wybudowany w Rzymie dla jezuitów. Zwróć uwagę na elementy, które ozdabiają ścianę budynku.

Ekstaza św. Teresy – rzeźba, której twórcą był Giovanni Lorenzo Bernini, jeden z najwybitniejszych artystów barokowych. Słowo „ekstaza” oznacza stan uniesienia lub zachwyty.

5. Przełom umysłowy

Od XVII wieku w krajach zachodniej Europy (zwłaszcza w Anglii, Holandii i Francji) rozwijały się różne dziedziny nauki. Badacze odrzucali autorytet starożytnych myślicieli. Niektórzy uważali, że istotę świata można poznać przede

Wybitnym astronomem w XVII wieku był gdańszczanin Jan Heweliusz. Rycina z epoki ukazuje badania, które prowadził za pomocą lunety o długości około 45 metrów.

wszystkim za pomocą **rozum**u. Inni za główne źródło poznania uznawali **doświadczenie**. Dzięki udoskonaleniu teleskopu i mikroskopu dokonano wielu odkryć.

Wybitnym filozofem był francuski myśliciel **Kartezjusz**, który istotę swoich poglądów wyraził za pomocą łacińskiej sentencji: *cogito ergo sum* („myślę, więc jestem”). Ponadto uważał, że podstawą nauki powinna być wiedza matematyczna. Inny francuski uczony, **Pascal** [czyt. paskal], zasłynął m.in. jako badacz ciśnienia atmosferycznego.

Wielką rolę w rozwoju nauk ścisłych i przyrodniczych odegrał angielski badacz **Izaak Newton** [czyt. niuton]. Sformułował on trzy zasady dynamiki oraz prawo powszechnego ciążenia (prawo grawitacji).

Zapamiętaj

- Kultura odrodzenia z Italii dotarła do wielu krajów europejskich.
- Renesansowi artyści nawiązywali do mistrzów starożytnych.
- Duży wpływ na rozwój kultury baroku miała kontrreformacja.
- W XVII wieku uczeni i myśliciele za główne źródło poznania uważali rozum i doświadczenie.

Zadania

1. Wymień dwa przykłady osiągnięć kultury odrodzenia w Europie. Scharakteryzuj jeden z nich.
2. Wyjaśnij, co znaczy określenie „człowiek renesansu”.
3. Na wybranym przykładzie scharakteryzuj sztukę baroku.
4. Sprawdź, co we współczesnej fizyce znaczą terminy: paskal, niuton.
- 5 Zaprezentuj w formie plakatu osiągnięcia nauki w czasach odrodzenia lub baroku.

IV. OSŁABIENIE I UPADEK RZECZYPOSPOLITEJ

Wskutek wojen toczonych w XVII wieku Rzeczpospolita została ogarnięta kryzysem. Wykorzystały to państwa sąsiednie. Obraz Jana Matejki *Kościuszko pod Racławicami* ukazuje ostatnią próbę ratowania niepodległości Rzeczypospolitej.

21. OŚWIECENIOWE REWOLUCJE

Idee oświecenia początkowo głoszone były na salonach oraz publikowane w książkach i czasopiśmie. Później przyczyniły się do wybuchu dwóch rewolucji w różnych rejonach świata.

Przypomnij sobie:

- Jak zwolennicy umowy społecznej wyjaśniali pochodzenie władzy w państwie?

1. Utworzenie Stanów Zjednoczonych

W Ameryce Północnej, nad Oceanem Atlantyckim, znajdowało się trzynaście kolonii brytyjskich. Ich mieszkańcy pochodzili z Anglii oraz innych krajów europejskich. Byli oni zróżnicowani pod względem wyznaniowym. Utrzymywali się głównie z rolnictwa i rzemiosła. W północnych koloniach przeważały **gospodarstwa farmerskie**. W koloniach południowych znajdowały się **plantacje**, na których wykorzystywano pracę murzyńskich niewolników → s. 62.

Władze w Londynie nakładały na mieszkańców kolonii **wysokie podatki oraz cła**. Wywołało to protesty. W końcu koloniści ogłosili **bojkot** towarów angielskich. Narastający konflikt przekształcił się w wojnę.

Bojkot

Zerwanie stosunków (np. handlowych) będące przejawem protestu wobec państwa, organizacji lub osoby.

W 1773 roku grupa kolonistów przebrana za Indian wyrzuciła do wody ładunek herbaty z brytyjskich statków w Bostonie. Wydarzenie to zostało nazwane **bostońskim piciem herbaty**.

W 1776 roku przedstawiciele kolonii spotkali się w Filadelfii. Ogłosili tam **Deklarację Niepodległości**. Dokument ten stał się fundamentem ideowym nowego państwa – **Stanów Zjednoczonych**.

Fragment Deklaracji niepodległości

Wykaż, że w dokumencie zawarte są idee oświeceniowe.

Ludzie stworzeni zostali równymi sobie [...]. Stwórca udzielił im pewnych praw niezbywalnych, w rzędzie których na pierwszym miejscu należy postawić prawo do życia, do wolności, do poszukiwania szczęścia [...]. W celu zapewnienia sobie tych praw ludzie ustanowili między sobą rządy [...]. Lecz jeśli długi szereg nadużyć [...] wykazuje jawny zamiar wtłoczenia na dany naród rządu nieograniczonego, naród ma nie tylko prawo, ale i obowiązek obalenia podobnego rządu.

Cyt. za: M. Stolarczyk, *Wybór tekstów źródłowych z historii powszechnej do 1789 roku*, Rzeszów 1984.

The map shows the Eastern United States with the 13 original colonies highlighted in red. Key locations include New York, Philadelphia, Baltimore, Washington D.C., and the Chesapeake Bay. The Great Lakes (J. Huron, J. Erie, J. Michigan) and the Mississippi River are also shown. A legend in the bottom right corner defines the symbols used: blue dots for major battles (1775-1781), red shading for the 13 colonies' independence area (1776), and a dashed line for the 1783 independence boundary.

● główne bitwy stoczone w latach 1775–1781

obszar 13 stanów założycielskich w 1776 r. (ogłoszenie niepodległości stanów)

--- granica Stanów Zjednoczonych po 1783 r.

wyborcze otrzymali tylko biali i wolni mężczyźni, którzy przekraczali określony próg majątkowy. Prezydentem nowego państwa został **Jerzy Waszyngton**.

Podczas wojny mieszkańcy kolonii uzyskali poparcie ochotników z krajów europejskich. Wśród nich ważną rolę odegrali **Tadeusz Kościuszko** i **Kazimierz Pułaski**. Do wojny wkrótce przystąpiła Francja, wrogo nastawiona do Wielkiej Brytanii. Przesądziło to o zakończeniu walk. W 1783 roku Brytyjczycy musieli uznać niepodległość nowego państwa.

W 1787 roku uchwalona została **konstytucja**. Wprowadziła ona trójpodział władzy. Prawa

USTAWODAWCZA

WYKONAWCZA

SADOWNICZA

Kongres		Prezydent	Sąd Najwyższy
Senat	Izba Reprezentantów	wybierany na czteroletnią kadencję wraz z wiceprezydentem	sędziowie mianowani przez prezydenta za radą i zgodą Senatu
dwóch przedstawicieli z każdego stanu	wybór proporcjonalnie do liczby ludności danego stanu		

Przypomnij, kto sformułował zasadę trójpodziału władzy.

Każdy ze stanów, z których składało się utworzone państwo, otrzymał duży zakres samodzielności. Natomiast władze centralne miały wyłączne prawo do prowadzenia polityki międzynarodowej, utrzymywania armii, emitowania pieniędzy i wprowadzania celi.

W 1791 roku weszła w życie tzw. **pierwsza poprawka** do konstytucji. Gwarantowała ona m.in. wolność wyznania religii i wolność słowa. Utrzymano jednak niewolnictwo Murzynów.

Flaga Stanów Zjednoczonych w końcu XVIII wieku. Sprawdź, czym różni się od współczesnej flagi tego państwa.

2. Wybuch rewolucji we Francji

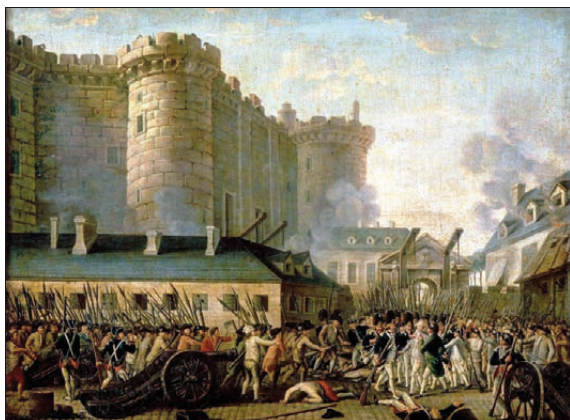
Mieszkańcy Francji byli podzieleni na trzy stany. Dwa pierwsze – **ducho-
wieństwo i szlachta** – posiadały liczne przywileje, m.in. zwolnienie z podatków. Nie miały jednak wpływu na rządzenie państwem, gdyż absolutną władzę sprawował król.

Stan trzeci obejmował około 99% mieszkańców, wśród których istniały duże różnice majątkowe. Najliczniejsi byli chłopci i pracownicy najemni. Do stanu trzeciego należało też bogate mieszczaństwo nazywane burżuazją.

W drugiej połowie XVIII wieku w kraju szerzyły się idee oświecenia. **Głośnym echem odbiło się zwycięstwo rewolucji amerykańskiej.** Jednocześnie we Francji nasilał się kryzys gospodarczy. Brakowało pieniędzy na utrzymanie dworu królewskiego i administracji. Dotkliwie odczuwano koszty prowadzonych wojen.

Szansę na poprawę finansów państwa mogło dać nałożenie nowych podatków. Król Ludwik XVI sam nie chciał podjąć takiej decyzji, gdyż obawiał się protestów. W 1789 roku zwołał **Stany Generalne**. Tworzyli je przedstawiciele trzech stanów. Mieli obradować oddzielnie. Delegaci stanu trzeciego uchwalili, że reprezentują najwyższą władzę w państwie. Ogłosili się **Zgromadzeniem Narodowym**. Do wspólnych obrad zaprosili przedstawicieli stanu pierwszego i drugiego.

Wkrótce zaś **lud Paryża zdobył Bastylię** (14 lipca 1789 roku), którą uważano za symbol tyranii króla. W całym kraju doszło do wystąpień przeciw urzędnikom królewskim, szlachcie i duchowieństwu. Francję ogarnęła rewolucja. Zgromadzenie Narodowe uchwaliło **Deklarację Praw Człowieka i Obywatela**.

Zdobycie Bastylii, w której przez długi czas trzymano więźniów politycznych.

Fragment Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela

Znajdź podobieństwa między tym dokumentem a *Deklaracją Niepodległości*.

1. *Wszyscy ludzie są wolni, rodzą się z równymi prawami [...].*
2. *Celem każdego związku politycznego jest utrzymanie naturalnych [...] praw człowieka. Tymi prawami są: wolność, własność, bezpieczeństwo i opór przeciw uciskowi.*
3. *Źródło wszelkiej [...] władzy leży zasadniczo w narodzie.*

Cyt. za: I. Rusinowa, T. Wituch, *Między rewolucją francuską a rewolucją październikową. Teksty źródłowe do nauczania historii w szkole*, Warszawa 1980.

3. Zmiany ustrojowe

W we wrześniu 1791 roku Zgromadzenie Narodowe uchwaliło konstytucję. Wprowadzono trójpodział władzy. Prawa polityczne otrzymali jednak tylko najbogatsi. Wybierali oni jednoizbowy parlament. Król miał przewodniczyć władzy wykonawczej. **Francja stała się monarchią parlamentarną** → s. 83. Wkrótce znalazła się w stanie wojny z Austrią i Prusami. W czasie jej trwania król został oskarżony o zdradę państwa i pozbawiony władzy. W 1792 roku Francję ogłoszono **republiką**. Później król został skazany na śmierć i ścięty.

W Paryżu ożywioną działalność prowadziły różne ugrupowania polityczne. Najbardziej radykalni stali się **jakobini** (nazwa wzięła się od miejsca spotkań w klasztorze św. Jakuba w Paryżu). Zyskali oni poparcie biedniejszych warstw mieszkańców Paryża. Dzięki temu przejęli władzę w państwie. Wprowadzili **terror** wobec wszystkich osób, które podejrzewali o wrogość wobec rewolucji. Wielu z nich zostało skazanych na karę śmierci. Jakobini brutalnie tłumili też bunt ludności w różnych rejonach kraju. Rządzili kilkanaście miesięcy. Rządy terroru trwały również po odsunięciu jakobinów od władzy.

W tych niespokojnych czasach **Francja prowadziła wojny** z wieloma państwami, wśród których czołową rolę odgrywały Anglia, Prusy i Austria. Przyczyny wojen były złożone. Francja chciała rozszerzać rewolucję poza swoje granice. Inne państwa uznały to za zagrożenie. Chciały przywrócić monarchię we Francji, gdyż ścięcie króla wywołało szok w całej Europie.

4. Wizja nowego społeczeństwa

Rewolucyjni działacze głosili hasło: **Wolność, równość, braterstwo**. Chcieli narzucić wzór nowego człowieka i stworzyć nowe społeczeństwo.

Za przeszkodę do osiągnięcia tego celu uznali dziedzictwo przeszłości. Wrogo nastawieni byli do Kościoła, który został podporządkowany państwu i utracił majątki ziemskie. Rozwiązano zakony, prześladowano księży.

W czasie rewolucji wojna stała się dla Francuzów sprawą całego narodu. Było to efektem masowego poboru do armii i awansowania zwykłych żołnierzy na stopnie oficerskie. Podczas toczonych wojen powstała **Marsylianka** – późniejszy hymn Francji.

Wprowadzono świeckie szkoły. Zniszczono znaczną część dzieł sztuki religijnej. Zamiast świąt kościelnych zaczęto obchodzić święta państwowe (zwłaszcza rocznicę zburzenia Bastylii).

Wprowadzony został **nowy kalendarz**. Za początek nowej ery przyjęto datę ogłoszenia republiki. Miesiące zostały podzielone na dekady (okresy dziesięciodniowe).

Rewolucja zniosła przywileje stanowe. Pochłonęła jednak olbrzymią liczbę ofiar. Zmusiła wielu Francuzów do emigracji. Natomiast wielu innym osobom, głównie z dawnego stanu trzeciego, umożliwiła dostęp do urzędów i godności. Stworzyła lepsze warunki do rozwoju gospodarki. Wskutek rewolucji istotnym czynnikiem, który określał miejsce człowieka w społeczeństwie, stał się poziom zamożności.

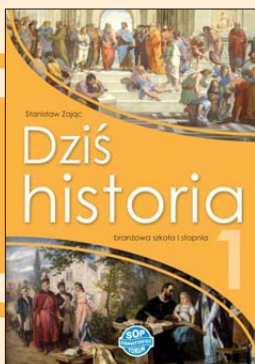
Obchody pierwszej rocznicy zburzenia Bastylii. Do dziś 14 lipca jest świętem narodowym Francji.

Zapamiętaj

- W Stanach Zjednoczonych uchwalono pierwszą konstytucję na świecie.
- W walce o niepodległość Stanów Zjednoczonych duże zasługi mieli Tadeusz Kościuszko i Kazimierz Pułaski.
- Przed wybuchem rewolucji społeczeństwo Francji było podzielone na trzy stany.
- Przywódcy rewolucji francuskiej głosili hasło: *Wolność, równość, braterstwo*.

Zadania

1. Wyjaśnij, dlaczego utworzenie Stanów Zjednoczonych można uznać za realizację idei oświecenia.
2. Która zmiana wprowadzona podczas rewolucji francuskiej miała – według Ciebie – największe znaczenie? Uzasadnij odpowiedź.
3. Porównaj rewolucję amerykańską i francuską. Wskaż co najmniej jedno podobieństwo i jedną różnicę.
- 4 Określ szanse i zagrożenia wynikające z rewolucji francuskiej.

Nasze podręczniki zostały zaplanowane jako trzyczęściowa seria zatytułowana „Dziś historia”.

Przeznaczone są dla uczniów szkoły branżowej I stopnia.

Ujmują całość dziejów Polski na tle istotnych zjawisk z historii powszechnej.

Zakres chronologiczny podręczników jest następujący:

Dziś historia 1

od starożytnych cywilizacji do trzeciego rozbioru Rzeczypospolitej

Dziś historia 2

od czasów napoleońskich do lat trzydziestych XX wieku

Dziś historia 3

od drugiej wojny światowej do przełomu XX i XXI wieku

SOP Oświatowiec Toruń sp. z o.o.

ul. PCK 9/2, 87-100 Toruń, tel./fax 56 622 52 71

e-mail: sop@sop.torun.pl www.sop.torun.pl